

Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi

Prof. Dr. İzzettin Önder

İstanbul Üniversitesi, E. Öğretim Üyesi

Özet

İçinden geçtiğimiz küresel kriz, son yüzyıl içinde, 1929 Krizi'nden yaklaşık seksen yıl sonra ortaya çıkmış olan ikinci büyük krizdir. Kriz yönetimi hakkında oldukça bilgi sahibi olmamıza rağmen, bu kriz sonucunda da milyonlarca emekçi işsiz kalacak ve sermayenin bir bölümü değersizleşerek, çökmüş olacaktır. Yaşanan ve yaşanacak olan bunca sosyal ve ekonomik acılara rağmen, günümüz iktisatçıların böyleleri krizleri öngörmede veya krizlere karşı etkili önlemler almada yeterince olgunlaşmamış olduğunu görmek insanlık adına utanç vericidir. İktisatçıların böyleleri yetersiz performansının ana nedeni, iktisatçıların kapitalist sistemin işleyiş dinamiklerini ihmal eden ve sisteme için kriz tetikleyicilerini görmezden gelen başat iktisat öğretisine saplanıp kalmalarıdır. Oysa, Marksist iktisat öğretisine yönelindiğinde, kapitalist sistemin dinamikleri derinlemesine çözümlenir ve kâr ve birikim hırsının temel kriz tetikleyicileri oldukları anlaşılır. Marksist öğretiyi dışlayarak, krize karşı klâsik iktisat öğretisi doğrultusunda geliştirilen politikalar, kriz sorununu çözmemiş, ancak kriz semptomlarını hafifletme yönünde etkili olabilmektedir. Son küresel krizde de aynı tip önlemlerin alındığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Küresel kriz, işsizlik, sermayenin değersizleşmesi, reel sektör, finansal sektör, kur ve faiz politikaları.

Abstract (Global Crisis and Turkish Economy)

The World Crisis that we are passing through is the second major crisis of the last century, that took place some eighty years after the big 1929 Crash. Though we have learned quite a lot about crisis management it is obvious that as the result of present crisis millions of people will be unemployed and much of capital stock will be devalued. In spite of all such social and economic disasters, it is a great shame in the name of humanity, that economists of our time have not been mature enough to foresee such economic upheavals, neither have they been quite expert to devise and launch efficient policy measures against crisis. The reason for this unsatisfactory performance on the side of economists is the view that has been adopted by the mainstream economists, which neglect the dynamics of capitalist system and can not disclose the crisis-triggering forces inherent in the system. However, when Marxian economic analysis method has been employed, one can get an in-depth understanding of the dynamics of capitalism, as the result of which profit and accumulation motive can be observed as the main reason of economic crisis. Policies developed to cope with crisis in the context of classical economics will not be of any cure to such disasters, but will be effective only in mitigating the symptoms of crisis to some extent.

Key Words: Global crisis, unemployment, devaluation of capital stock, real sector, financial sector, foreign exchange and interest policies.

Giriş ve Yöntem Sorunları

ABD'de finansal alanda başlayıp, reel sektöre yayılan ve zaman içinde tüm ekonomileri kapsamına alacak şekilde geniş-

leyen bir kriz yaşanmaktadır. Krizin giderek güçsüz konumdaki çevre ekonomilere taşınacak olmasına rağmen, çevre ekonomileri oldukça sakin gözükmemekte, buna

karşın merkez kapitalist ekonomiler tedirginliğini gizlememekte, hatta aralarında zımnî bir ittifak kurarak, malî ve parasal açılardan çok büyük ve güçlü programları yaşama geçirmekteler. Ekonomiler arasındaki bu davranış farklılığına paralel olarak, herbir ekonomide yaşanan ve derinleşen kriz ise sermaye kesiminden daha çok sermaye dışı kesimleri vuracak olduğu halde, sermaye kesimi tedirgin, buna karşın sermaye dışı kesim, özellikle de emekçiler oldukça sakin görünmekteler. Oysa, krizin emekçiler açısından gerçek yüzü, yaygınlaşacak ve derinleşecek olan işsizlik, genelleştirilmiş ve genişletilmiş esnek istihdam uygulaması, sömürünün entansif ve ekstansif derinleştirilmesi yanında, ücret ve kıdem tazminatı haklarında kısıntı vb gibi olumsuzluklarla çok net olarak görülecektir. Merkez ekonomilerle çevre ekonomiler ve her ekonomide sermaye yapıları ile emekçiler arasında görülen bu açıklanması zor farklılık, kapitalizm ideolojisinin ve ideolojinin yarattığı bilinç düzeyinin merkez ekonomilerde çevre ekonomilerden daha güçlü, aynı paradede sermaye çevrelerinde de emekçilerden çok daha başat olduğunu göstermektedir. ¹

İdeoloji olgusu her sistem için geçerli olup, sistemlerin düşünsel muhafazasını oluşturarak bütünlüğünü sağlar. Kapitalizm de, sistemin güç ve bekasının sağlanmasına yönelik olarak ideolojik temeller üzerine oturtulmuştur. ² Bir ahlak

profesörü olan Smith'in sisteme ahlaksal bakışı toplumdaki ekonomik gücün bireyleri ve tüm toplumu kendi yönünde nasıl kandırdığını anlatırken, günümüz iktisatçıları güç-yanlı söylemlerle toplumsal çıkar aleyhine gücü perdelemekte ve sermayenin önünü açmakta bir beis görmemekteler. Bu tür ideolojik söylemler arasında en belirgin olanları şunlardır: ³

Ekonomi-Devlet İlişkisi

Neoliberal politikalar bağlamında devletin ekonomide sadece düzenleyici olarak yer alması, bunun dışında ekonomik işle-yişe müdahale etmemesi gerektiği görü-

nedeniyle toplumun dikkatini ve itibarını üzerlerine çekerler. Bu insanlar tüm yaşamları boyunca plân ve projeler yapmakla uğraştıklarından, toplumun büyük kesiminden daha geniş algılama kapasitesine sahiptirler. Ancak, tüm zekâlarını toplumsal çıkar yerine, iş çıkarları üzerine yoğunlaştırdıklarından, ne kadar ahlaksal olmaya çalışsalar da, tüm fikir ve davranışları toplumsal çıkara değil, iş çıkarlarına yönelik olur. Bu kişilerin (iş adamlarının) diğer bireylere göre kamusal çıkarı düşünme açısından bir üstünlüğü yoktur ve bunların kendi çıkarlarını gütmeye dürtüsü halkın kendi çıkarını gütmeye dürtüsünden daha şiddetlidir. Kendi çıkarları ile ilgili güçlü bilinçle (tetiklenen) iş adamları vasat halkın hoşgörüsü üzerine baskı yapıp, onlara, halkın çıkarlarının değil fakat iş çevrelerinin çıkarlarının toplumsal çıkar olduğu yönünde telkinde bulunarak, tüm toplumu halkın bireysel çıkarlarından ve genel toplumsal çıkarlardan vazgeçmeye ikna etmişlerdir. Ne var ki, ticaret ya da üretim sektörünün herhangi bir alanında faaliyet gösteren iş adamlarının çıkarları toplumsal çıkardan farklı olduğu gibi, çoğu durumda toplumsal çıkara terstir. İş adamlarının çıkarları piyasaları genişletmek ve rekabeti ortadan kaldırmaya yöneliktir. Piyasaların genişletilmesi, çoğu halde toplumsal çıkara uygun görülebilir; ancak, rekabetin ortadan kaldırılması, toplum üzerine haksız ve anlamsız bir yük yıkarak, kârları olması gereken düzeyinin üzerine çıkaran ve böylece iş adamlarının lehine çalışan bir süreç olarak görülmelidir. Bu çevrelerden (iş adamlarından) gelen herhangi bir yeni yasa veya düzenleme önerisi çok büyük bir dikkatle incelenmeli, kuşkulu ve derin incelemelerden sonra toplumsal yarar doğrultusunda olduğu hakkında kesin yargıya varılmadan kabul edilmemelidir. Zira, böylesi öneriler, çıkarı hiçbir zaman toplumsal çıkarla örtüşmeyen, toplumu kendi çıkarı yönünde baskılayan ve yalan söyleyen, daima da böyle davranmış olan bir kesimden gelmektedir.”, Smith, Adam: *Wealth of Nations*, Everyman's Library, London, 1960, s. 231-2.

³ Bu konuda daha geniş açıklama için bkz. Önder, İzzettin: “Kriz”, *Kızılçık*, Kış 2009, İstanbul, 2009.

¹ İdeoloji kavramı hakkında biçok yayın yanında en derli toplu bilgi için bkz.: *Marksist Düşünce Sözlüğü* (der. Bottomore, Tom) , İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 280-4.

² Kapitalizmin bilimsel temellerinin kurucusu olarak bilinen Adam Smith, 1776 yılında yayınlamış olan ünlü “*Milletlerin Serveti*” kitabında şu pasaja yer vermektedir: “İşçi çalıştırılanların (patronların) tüm plân ve projeleri emek üzerindeki emelleriyle ilgilidir. Tüm bu operasyonların sonucu kâra yöneliktir. Ancak kâr, ücret ve rant gibi toplumun refahı ile yükselip, çöküşü ile düşüşe geçmez. Kâr, genellikle, zengin ülkelerde düşük, fakir ülkelerde yüksek düzeyde gerçekleşir. Kârın en yüksek düzeyde gerçekleştiği ülkeler ise, hızla çöküşe sürüklenen ülkelerdir. Görüldüğü üzere, bu grubun çıkarının toplumsal çıkarla ilişkisi, diğer gruplarınkinden farklı ve terstir. Tüccarlar ve büyük üreticiler büyük miktarlarda sermaye kullanırlar ve sahip oldukları servetler

şünün, son krizde devletin ekonomiye olağanüstü müdahalesi ile ne denli geçersiz olduğu anlaşılmıştır. Zaten, ulusdevletin ortaya çıkma sürecinde olduğu gibi, bu tarihi izleyen tüm dönemlerde de sermayenin her hareketinde devlet erki sermaye yanında yer almıştır. Yasaların ihdas edilip uygulanmasından, emeğin baskılanmasına dek olduğu kadar, son dönemlerde de küreselleşme politikasının yaygınlaştırılmasında hep devlet aygıtı kullanılmıştır. Küreselleşme sürecinde devlet sermayenin önünü açmada işlev görürken, aynı süreçte devlet emekçilerin önünü kapama ve hareketlerini kısıtlama işlevi görmüştür. Yaşanan küresel kriz ortamında da güçlülere destek sağlayan devlet, krizin atlatılması gerekçesi altında, aslında ekonominin monopolleşmesine hizmet etmektedir.⁴ Bu bağlamda devletin ekonomiye müdahalesi, hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak şekilde bir kapitalist işlem olup, bu müdahalenin Marksizmle bir ilgisi yoktur. Ancak, yaşanan olaylar ve tanık olduğumuz oluşumlar, Marksizmin, kapitalizmin zamanla bir dünya sistemi olarak gelişeceği ve çevre halklarını önce proleterleştirip, ileriki dönemlerde yoksullaştıracağı görüşünü çok açık olarak doğrulamaktadır.

Ekonomi-Piyasa İlişkisi

Başat iktisat öğretisinde ve son dönemlerin akımı olan neo-liberalist görüşe göre, piyasalar ekonomide tüm işlemleri sıfır maliyetle etkin bir biçimde gerçekleştirdiğinden başkaca bir piyasa dışı müdahaleye gerek yoktur. Oysa, gelişmiş merkezlerin dayattığı bu politikalar, eşitler arasında ve eşitleyici ekonomik işlemleri değil, eşitsizler arasında ve eşitsizliği artırıcı işlemleri başat kılar. Tarih boyunca piyasalar ekonomik güçleri eşitleyici değil, tam tersine, eşitsizlik oluşturucu biçimde çalışmıştır. Görece rekabetçi piyasalardan monopolist piyasalara geçiş böylesi patolojik oluşumun tipik sonucudur. Ancak, piyasalar, işleyiş esnasındaki sömürüyü perdelemesi ve tüm tarafların oyuna işti-

rakini sağlaması nedeniyle gizemlidir. Güçlülerin başat olduğu ortamlarda, neo-liberal politikaların dayattığı biçimde piyasa liberalizminin savunulmasının anlamının güçlülere savunmak olduğu açıktır. Son krizde şu görüldü ki, denetimsiz piyasa serbestisi ekonomik krizlerin tetikleyicisi olabilmekte, böylece krize sürüklenen piyasalar, aktif piyasa güçlerince değil, kamusal müdahale ile, bir nebze de olsa, rayına oturtulabilmektedir.

Ekonomi-Tüketici Hakimiyeti İlişkisi

Klâsik ve neo-klâsik başat ekonomi öğretisinde ekonomilerin sürükleyici gücünün tüketici olduğu vurgusu yapılıdır. Tarihsel süreçte "*Homo Sapiens*" insan tipinden, "*Homo-Faber*"(üretici) ve "*Homo-Consumens*"(tüketici) insan tipine geçiş, ilk aşamadan son aşamalara doğru doğal biyolojik süreci değil, kapitalist işleyiş dinamiğini vurgular. Homo-Sapiens insan türü yaşamda kalabilmek için aklını ve gücünü kullandığı için çevreyi kirletmemiş, tüketici davranışını fetişleştirmemiş ve sonraki süreçlerin yaşama geçmesini kolaylaştırmıştır. Oysa günümüz insanı, sürü psikolojisi ile tüketimi fetiş halinde sürdürürken, aslında üretici sermayenin komutu altında olduğunun farkına varmamaktadır. Başka bir deyişle, günümüz dünyasında üreticileri tüketiciler değil, tüketicileri üreticiler tetiklemektedir, hatta piyasaları genişletmek amacıyla, sermaye kesimi belirli toplumsal sınıf katmanları oluşturarak, göstermelik tüketim yoluyla, bireyleri amaçladıkları sosyal sınıflara ulaşmaya zorlamaktadır. Lüks tüketim, göstermelik tüketim ve israf, kapitalist sistemin günümüz insanını tetiklediği davranış kalıplarıdır.

Tarihin Sonu Görüşü

Son küresel kriz bu tezin de doğru ve geçerli olmadığını açıkça göstermiştir. Zira, sonu gelmeyen şey bizzat tarihtir; tarihin sonu dünyanın sonlanması ile gelmiş olacaktır. Başka bir deyişle tarihin sonunun gelmiş olduğuna insanlık, muhtemelen, hiçbir zaman tanık olamayacaktır! Kapitalizmin dönüşümü, sermayenin

⁴ O'Connor, James: The Fiscal Crisis of the State, St. Martin's Press, New York, 1973, s.40-58.

değişen organik bileşimi tarihini oluşturmaya devam edeceğine göre, tarihin sonu geldi tezi, bir çarpık ideoloji olabilir, ama hiçbir zaman gerçeği ifade etme gücüne sahip olamaz.

İdeolojilerin Sonu Görüşü

Küresel krizin çürüttüğü bir başka sapkın tez de ideolojilerin sonuna gelinmiş olduğu görüşüdür. Bizatihi ideolojilerin sonu geldi ifadesi bir ideolojidir. Küreselleşme olgusunun nasıl bir kavramsal ideoloji olduğunun çok açık örneğini, emperyalizmin karar odakları merkezileşirken, sömürücü vantuzlarının küreselleşmesinin toplumlara yeni ve üstün bir aşama olarak tanıtılması oluşturmaktadır ve göstermektedir.

İdeolojilerin sonunun geldiği savı, bir anlamda, doğrudur. Şöyle ki, ideoloji kavramı, toplumun başat sınıfının düşünce ve çıkarlarının tüm toplumun düşüncesi ve çıkarı olarak yansıtan kılıf şeklinde tanımlanırsa, neo-klasik öğretinin sonuna geldiğimiz doğrudur. Zira, neo-klasik iktisat öğretisinde, dayandırılan varsayımlar ve söylemlerle, başat sınıfın çıkarları perdelenerek, “bilim” görüntüsü altında topluma enjekte edilmektedir. Buna karşın, Marksizm ise bir ideoloji olmayıp, süreci açıklayan bilimsel bir yöntemdir.

Yüzyılımızın 1929 Krizi’nden sonra ikinci büyük krizi olma niteliğindeki günümüz oluşumunu salt ABD’deki ipotek batağı ile açıklamanın, bilimsel analizin omurgasını oluşturan diyalektik yaklaşımı içermeyen, kolaycı bir yaklaşım olduğu açıktır. Hal böyle olunca, sistemin işleyiş dinamiklerini ve genetik davranış kodunu dikkate alarak, sistematik kriz olgusunun irdelenmesi, hem oluşumun anlaşılabilirliği, hem de izlenebilecek politikaların isabetle saptanabilmesi açılarından büyük önemi haizdir.

Kriz Anatomisi ve Krizin Dinamikleri

Klasik iktisat öğretisinde teorik anlamda kriz sözcüğü yerine “iş çevrimleri” ya da “konjonktür dalgaları” gibi ifadeler kullanılmakta ve bu tür dalgalanmalar

daha çok âni dışsal şoklar ya da bazı yanlış karar süreçlerine dayandırılmaktadır. Teorik açıklama olarak kriz olgusu ve kavramı Marksist öğretilerde, bizatihi sistemin işleyişi bağlamında içsel dinamiklerle açıklanmaktadır. Gerek 1929 Krizi gerekse günümüzdeki küresel krizin dinamikleri ve ortaya koyduğu sonuçlar söz konusu anlatımı doğrulamakla beraber, maalesef, klâsik iktisat öğretisi tüm bu semptomları gözardı ederek ve yüzeysel görüntünün arka planına geçmeden, uçtaki görüntülerle tüm süreci açıklamaya çalışmaktadır. Kapitalist krizler sürgit devam ettiğine göre, anlaşılan o ki, ne yapılan açıklamalar yeterli, ne de önerilen reçeteler isabetlidir. Bu nedenle, bir yandan içinden geçtiğimiz krizi içsel dinamikleri ile açıklayabilmek, diğer yandan da önerilen ve uygulamaya koyulan politikaların isabet derecesini saptayabilmek için sorunu Marksist teori yaklaşımı ile ele alacağım.

Marksist öğretilerde krizler sistemin işleyiş dinamikleri ve sermayenin organik bileşimi bağlamında, *aşırı birikim*, *kâr oranlarının gerilemesi*, *kâr sıkışması* ve *sektörler arasında dengesizlikler* tipinde olmak üzere farklı şekillerde ortaya çıkan sisteme içkin organik dönüşümlerle açıklanır. Diğer bir deyişle krizler, kapitalizmin işleyiş dinamiklerinden kaynaklanır ve çeşitli dönemlerde yaşanan sıkışıklığı aşma mekanizması olarak ortaya çıkar. Bu sürecin anlaşılabilmesi için kapitalizmin DNA’sını oluşturan genetik yapının ve bu yapı bağlamında sistemin işleyişinin irdelenmesi kaçınılmazdır.⁵

Kapitalizmin içsel dinamiğinin esasını sermaye sahibinin birikim dürtüsü oluşturur. Sermayedar birikim yapabilmek için kâr elde etmeye, bunun için de devamlı üretime yönelir. Sermayedarın yüksek kâr ve birikim dürtüsü, onu, limit halde, faktör piyasasında monopson, ürün piyasasında ise monopol olmaya iter. Sermaye-

⁵ Kapitalizmin dinamikleri çerçevesinde kriz olgusu için bkz: Mandel, Ernest, *Marxist Economic Theory*, Merlin Press, London, 1977, s. 342-71. Sathgan, Nail & Sungur Savran, *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988. Tonak, E. Ahmet: “Krizi Anlarken”, *Kızılçık*, kış 2009, İstanbul, 2009, s. 50-6.

dar, faktör piyasasında monopson konumunda olarak emeği, ürün piyasasında monopol konumda olarak da tüketiciyi aşırı derecede sömürerek kârını çoklaştırır ve birikim yapar. Sermayedarın söz konusu davranışı karşıt sermaye dokusu ile mücadeleye girmesini gerektirir. Faktör girdilerinin maliyetini baskılayabilmek ve ürünün satış değerini yükseltmek için sermayeler arsında yaşanan yıkıcı rekabet, üretim sürecinde teknolojinin giderek yoğunlaşmasına yol açar. Zira, bir sermaye dokusunda yoğunlaşan teknoloji, bir yandan aynı alandaki karşıt sermayeyi değersizleştirerek piyasadan kovar, diğer yandan da emeğin verimliliğini artırarak sömürü oranını yükseltir ve birikimi hızlandırır. Emeğin verimlilik artışı ücret artışının üzerinde seyrettiği sürece emek üzerinden sağlanan birikim artar. Üretim sürecinde teknoloji yoğunlaştıkça emek/sermaye oranı emek aleyhine değişerek, emek verimliliğinin artmasına yol açarken, aynı zamanda da işsizlik oranının büyümesine neden olur. Bu süreç, ilk anda sermayedarın lehine gibi gözükse de, nihai aşamada sistemi çözümsüzlüğe sürükler. Zira, teknoloji uygulamasıyla emek verimliliğinin artması reel ücretleri baskılayarak kâr oranını yükseltirken, aynı süreç işsizliğe neden olarak ürün piyasalarının daralmasına yol açar. Görülüyor ki, kâr ve birikim dürtüsü ile tetiklenen sermaye, teknolojik boyutunun geliştirilmesi sonucunda hem karşıt sermaye grubunu piyasadan silerek, hem de reel ücretleri baskılayarak artık değeri yükseltme açısından önemli bir avantaj sağlarken, süreç sonucunda oluşan işsizlik nedeniyle ürün piyasalarının daralmasına bağlı olarak kâr sıkışmasına sahne olur.

Üretimde emek/sermaye oranının değişmesi, yaratılan katma değer faktörler arasındaki değişimini de gerçekleştirerek, sermayeye giden payı, emeğe giden payın üzerine çıkarır. Diğer bir ifade ile, teknoloji-yoğun üretim sürecine geçildikçe, yaratılan katma değerden sermayedara giden pay, emeğe giden pay aleyhine yükselir. Yaratılan katma değer emek ve sermaye sahipleri arasındaki oransız dağılımı, kâr elde eden grupların marjinal tüketim eği-

limine bağlı olarak, ürün piyasasında talep olarak ortaya çıkan toplam değer, yaratılan katma değer içinde yer alan faktör payları toplamından düşük olmasına bağlı olarak, ürün piyasasında talebin arzın gerisinde kalmasına neden olur. Böylesi bir sonuç oluşumunun temel sebebi, emekçilerin tüm gelirlerini tüketime yöneltirken, sermaye sahiplerinin elde ettikleri kârın bir bölümünü birikim için ayırıp, tüketime sokmamaları, böylece toplam faktör payları ile tüketim harcamaları toplamı arasında tasarruf miktarına eşit bir farkın ortaya çıkıyor olmasıdır. Böylece oluşan kriz ortamını aşabilmek için sermaye çeşitli yollara baş vurur. Bunlardan biri, emeğin çalışma saatlerini artırarak veya başka yollarda ekstansif sömürü oranını yükseltmek, diğer ise çeşitli yöntemlerle emeğin verimliliğini artırarak entansif sömürü oranını yükseltmektir.

Emek ve sermaye gelirlerinin sermaye lehine farklılaşması neticesinde, sermaye sahipleri tarafından tasarruf edilen fonların önemli bölümünün, kısmen yeni iş alanı oluşturma, kısmen de *"faaliyet dışı gelir"* sağlama amacıyla, getiri oranı reel sektöre göre daha yüksek olan finans kesime kaydırılmasıyla, onaltıncı yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış olan finansal kesimin,⁶ günümüzde daha da geliştirerek başat konuma gelmesine yol açmıştır.

Finans kesiminin genişlemesi, sermayedarlar açısından borçlanma yöntemi ile risksiz sermaye tedarik kaynağı olarak görülürken, aynı zamanda emekçiler ya da sair düşük gelirliler tarafından da kredi kaynağı olarak kullanılır. Finans kesiminin sağladığı krediler, ürün piyasasında talebin canlı tutulmasında rol oynadığından, reel sektörün de işine gelir. Bu yolla, sermaye sahipleri, bir bakıma, emek sömürüsü üzerinden sağlamış oldukları kaynakları, faiz adı altında ek gelir sağlayacak biçimde emekçilere borç olarak aktararak, hem ürünlerine piyasa yaratmış, hem de faize adı altında ek gelir sağlamış olurlar. Ancak finansal kesim de, işleyiş

⁶ Neal, Larry: *The Rise of Financial Capitalism*, Cambridge University Press, New York, 1993, s. 2-5.

dinamikleri doğrultusunda, reel sektörde olduğu gibi, sistemi tıkanıklığa götürmeye mahkûmdur. Şöyle ki, emekçi kesime sağlanan kredi, gelecekte elde edilecek olan gelirler üzerine faiz yükü bindirerek ve tüketimi öne çekerek ilk anda piyasaların açılması şeklinde ortaya çıkan canlılığın uzun dönemde sönmesi sonucunu doğurur. Diğer yandan, bu süreç yoluyla sermaye sahiplerinin elde ettiği gelir de, finans kesiminin reel kesimden daha hızlı büyümesine yol açmıştır. Kapitalist davranış kalıbı içinde devinen finans kesimi birikimini artırabilmek için, bir yandan finansal araçları çeşitlendirip çoğaltırken, diğer yandan türev finans ürünleri adı verilen yeni alanların da önünü açmada beis görmemiştir. Krediler ya da ipotek senetleri türü varlıklar üzerinden yeni kredi kurumları destek olarak devreye sokularak, finansal kesim bir ağ gibi hızlı bir şekilde aşırı şekilde büyümeye başlamıştır. Finans kesiminin reel kesimden daha hızlı büyümesi, Marksist öğretide “*sektörel dengesizlikler*” adı altında kapitalist kriz nedeni olarak gösterilir.⁷

Son krizin oluşum çizgisi de buna benzer şekilde gelişmiştir. Şöyle ki, ABD’de 2002 yılından itibaren görece düşük saptanan faiz oranları, başta ipotek kredili ev alımları olmak üzere, genelde tüketimi kamçulamıştır. Finans kuruluşlar piyasalara sürdüğü ipotek, kredi veya sigorta vb gibi çeşitli finansal ürünleri çoğaltıp, bunların satış alanlarını genişletmeye yönelince, kredi ile ifade edilen varlıklara dayalı yeni krediler ve yeni fiktif varlıklar ortaya çıkarak, finansal alan olağanüstü şekilde genişledi. “*Hedge Fund*” olarak isimlendirilen yapay fonlarla kredi araçları olağanüstü boyutlarda geliştirildi ve reel kesimle arasındaki organik bağın koptuğu finans kesimi, reel kesimin boyutlarını aşarak, hesabî olarak sanal ortamda aşırı şekilde şişti. Böylesi yapay mekanizma sonucunda şişirilen talep, yapay olarak ev ve diğer servet unsurlarının

fiktif değerlerini yükselterek, bireylerde yapay varsıllık algılaması oluşturdu. Ancak, ipoteye bağlı kredilerin ya da diğer kredilerin vâdeleri gelip ödenme koşulları oluştuğunda, varolan borcun bireysel gelirlerle olduğu kadar, bizzat kredili emlak veya ürünün piyasa değeri ile de ödeneemediği görüldü. Başka bir deyişle, kredi kullanmış olan borçlunun reel piyasadaki emek değişim değerinin de, ipotekle alınmış olup kâğıt üzerinde değeri sanal olarak yükselmiş olan gayrimenkulün değerinin de borcu karşılayamadığı ortaya çıkınca, finansal yapılarda hissedilen ilk sarsıntı ile sistem krize girdi. Borçların geri dönüşünde yaşanan güçlük finansal kurumların çökmesi yanında, piyasalarda tüketici güveninin sarsılmasına ve panik oluşumuna neden olarak, reel sektörde de talebin gerilemesine yol açmış ve finansal alandaki krizin reel sektöre yansımalarına neden olmuştur.

ABD’de finansal sektörde baş gösteren krizin reel sektöre ve diğer ekonomilere yansımaları, aslında gelişmiş ekonomilerde reel sektörün de potansiyel olarak krize fevkalâde açık olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, ileri kapitalist ekonomilerde tüketicilerin doyum halinde olmaları ve ortaya çıkan panik sonucunda kısa sürede reel sektörde aşırı talep kısılmasının olanaklı olmasıdır. Tüm gelişmiş merkez ekonomilerde tüketici doyumunu bu derece yüksek düzeyde olmamış olsa idi, ABD’de finansal alanda baş gösteren krizin reel sektöre yansımaları bu denli hızlı ve güçlü olamazdı. Böylesi bir bütünsel dönüşüm, krizin finansal sektörde başlamış olmasına rağmen, tüm sistemin kronik kriz ortamında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Krize Karşı Önlemler

Krize karşı önlemler, doğal olarak, krizi tetikleyen koşulların ortadan kaldırılması işlemidir. Bu yaklaşım bağlamında, krizlerin tetikleyicilerinin kapitalist sistemin işleyiş dinamikleri olarak görülmesi halinde, önlenmesine yönelik radikal politikaların da sisteme yönelik olması kaçınılmazdır. Böylesi çözümlemenin sonuca kavuşturulması ekonomik ve sosyal kon-

⁷ Marks yanında çok çeşitli yazarlar tarafından işlenen bu konu daha çok tüketim ve yatırım sektörlerine hasredilmiş olmakla beraber, reel ve finansal sektörlerin dengesiz gelişim de aynı bağlamda ele alınabilir. Mandel, age, s. 366-8.

jonktürün uygun olması koşuluna bağlıdır. Şöyle ki, kapitalizm krize sürüklenirken, sermaye dışı kesimleri yoksullaştırır, buna karşın, sermaye kesiminde sosyal bilincin yükselmesine yol açar. Böyle bir ortamda, ancak sermaye dışı kesimlerde tüm koşulların olgunlaştığı ve elverişli konuma geldiği durumda, genellikle de savaş veya derin sosyal bunalım gibi siyasal kaos ortamlarında kriz sistem değişikliklerine yol açarak, tarih sahnesinden sermayenin hakimiyetini silerek, kriz tetikleyici sistem dinamiklerini ortadan kaldırabilir. Nitekim, 1929 Krizi'nden sonra önce faşist rejimler oluşmuş, onu izleyen İkinci Dünya Savaşı esnasında da Kızıl Çin tarih sahnesine çıkmıştır. Kapitalist sistemin işleyiş kuralları ve tarihsel sürecin öğrettikleri çerçevesinde, kapitalist krizlerin, başta emekçiler olmak üzere, sermaye dışı kesimler için özgürlük mücadelesi ortamı ve olanağı olarak görülür. Sistemik dönüşümü öngören bu yaklaşım gerçekleşmesi sistem dışı müdahaleyi gerekli kıldığından, sermaye karşısında diğer sosyal kesimlerin ciddi güç kazanmış olması koşuluna bağlı bulunmaktadır.

Kapitalist krizler, sermayenin olgunlaşma döneminde kâr oranının gerileyerek sıkışması sonucunda ortaya çıktığından, sermayenin saldırganlaştığı ve kapitalist maddî ve maddî olmayan ideolojik araçlarının güçlü dönemlerine denk düşer. Günümüzde, sistemin güçlü orduları yanında, bilimsel görüntülü akademik çevrelerin görüntüsü de, sistemin ve sistem karşıtlarının görece güç ve bilinç aşamalarını açıkça ortaya koymaktadır. Sermayenin kendisinin ve yandaş elemanlarının güçlü olduğu ve emek cephesinde mücadele bilincinin henüz olgunlaşmadığı, dünya konjonktürünün sistem dönüşümüne yeterince elverişli olmadığı koşullarda, sermaye karşıt sermaye gruplarını değersizleştirip, emeği baskılayarak kizden avantajlı çıkar. Krizin sermaye-yanlı aşılmasını açıklayan bu görüşe göre, kapitalist krizler başat sermayenin kendisini yeniden güçlendirme ve ayağa kaldırma sürecidir. Küresel kriz karşısında Batı dünyasında alınmakta olan önlemlere baktığımızda, geliştirilen ve uygulamaya koyulan politi-

kaların, maddî ve ideolojik anlamda başat sermayenin krize yaklaşım ve krizi sermaye açısından çözme mantığına uygun olduğunu görmekteyiz. Devletin öne çıkarak, büyük firmalara destek vermesi, piyasaya para sürerek finansal işlemlerin aksamadan devamını sağlaması ve finansal işlemleri görece denetim altına alarak para akımlarının ülkeler arasında aşırı derecede hızlanmasını önlemesi, krizin finansal alanda tutulmasına ve reel alana sıçramasını önlemeye yöneliktir.

Krize karşı alınan önlemlerin etkili olabilmesi, önlemin krizin nedeni ile tutarlı olmasına bağlı olduğundan, eğer günümüzde yaşanan krizin, finansal sektörün reel sektörün alanı ve desteği dışına çıkmış olmasından, yâni sektörlerarası dengesizlikten kaynaklandığı düşünülüyor, bunun temel nedeni de kapitalist kâr ve birikim hırsına bağlanıyor ise, asıl olarak yapılması gereken sisteme müdahaledir. Zira, ancak bu yolla sistemin işleyiş dinamikleri ve kriz tetikleyicileri ortadan kaldırılabilir. Ancak, yukarıda da açıklandığı üzere, böylesi radikal çözümler sosyal dönüşüm dönemlerinde gerçekleştirilebilir. Sistem içinde kalınarak teknik olarak yapılması gerekenler ise, sektörler arasında dengeyi sağlayacak biçimde ya reel sektörü büyütme veya finansal sektörü daraltmak, ya da, olanaklar çerçevesinde, her ikisini de birden gerçekleştirmek olmalıdır. Ancak, reel sektörle finansal sektörün ayrışmasının arkaplanına baktığımızda, her iki alandaki sermaye kesiminin üretim ve birikim hırsı yanında, yukarıda da açıklanmış olduğu üzere, gelir dağılımı bozukluğunun da yattığını görmekteyiz. Reel sektörün aşırı derecede sermaye yoğun olması ve tüketim alanının da tam doygunluk aşamasına gelmiş olması, reel sektörün büyütülmesi yönünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Finansal sektörün daraltılmasına gelince, bu tür politikalar güçlü finans kuruluş ve ajanlarının çıkarlarına uygun düşmeyeceği gibi, reel sektörün piyasasını da daraltıyor olacağından uygulanması olanaklı görülmemektedir. Bu durumda devletin elinde tek silah kalmakta; o da, bazı finansal kuruluşları desteklemek ve/veya kamulaştırarak fi-

nans köpüğünü (asit fonlar ya da bir kısım hedge fonlar) eritmek, böylece toplumsal sorun yaratabilecek sermaye kesimimin aşırı çöküşünü önlemek, marjinal kesimlerin piyasadan silinmesine göz yummaktır. Bunun anlamı şudur ki, devlet kriz esnasında toplumsal riskleri ve bazı sermaye maliyetlerini kamulaştırarak, toplumsal güç dengeleri oranında topluma yaymaya çalışmaktadır. Böylece, krizin olumsuz etkisi, zaman içinde, ağırlıklı olarak toplumdaki güçsüz kesimler üzerine oturtulmuş olacaktır.

Ancak bu politika, sermayenin kısa dönemli çıkarına uygun olduğu halde, bizzat kapitalist sistem mantığı ile uyuşmamaktadır. Zira, kapitalist krizlerin bir ve en önemli nedeni piyasaların sıkışması ise, tüketici piyasaları genişletmenin yolu tüketici gelirini yükseltmektir. Tüketici gelirinin yükseltilmesi ise, asgarî ücretin yükseltilmesi, ücret ve düşük gelirliiler üzerindeki verginin hafifletilmesi vb gibi önlemlerle olanaklıdır. Ulus ekonomiler içinde geçerli olan bu görüş, günümüz küreselleşme koşulunda geçerliliğini yitirmektedir. Zira, artık tüm yerküre merkez kapitalizm için piyasadır. Zaten, küreselleşme politikası da kâr oranları gerileyen merkez sermayenin, bir yandan faktör piyasasını genişleterek faktör fiyatlarını baskılamaya, diğer yandan da ürün piyasalarını genişleterek ürün fiyatını olabildiğinde yüksek tutarak krizin aşma çabalarının ekonomi-politik aracıdır. Benzer politikaların ulus devlet içinde bir tür dillendirilmesi de, ABD'de Başkan seçimi kampanyalarında öne çıkarılan düşük ve orta gelirli kesimlerin gelirlerinin yükseltilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

Krizin Türkiye'deki Etkileri ve Olası Önlemler

Türkiye, Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarında, 1960 dönüşümünde, 1980 döneminde ve küreselleşme dalgasında olduğu üzere, bu krizde de, maalesef, yine elverişsiz koşullar içinde krizi yüklenmek durumu ile karşı karşıya kalmış bulunmaktadır. Kırsal nitelikli ve geri bir ekonomik yapı niteliği ile kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, ilk yıllarında Batı'nın

hemen hemen birinci sanayi aşamasını bitirdiği evre ile karşı karşıya gelmiş idi. 1960 dönüşümünde ticarî liberalizasyon uygulamasına geçmiş olan genç Cumhuriyet, Batının ticarî emperyalizm politikası altına girdi. 1980 politikalarının devreye sokulduğu dönemde de dışa açılmaya ve finansal serbesti politikasına geçmeye çalışan Türkiye, bu kez de elverişsiz üretici alt-yapısı ve sığ finansal piyasa koşulları içinde yüzerken, finansal ve reel alanda güçlenen Batı emperyalizminin etkisine girdi. Şimdilerde etkilerini almaya başladığımız son küresel kriz de, bizi, verimsiz bir ekonomik alt-yapı üzerinde yükselen birikimsizlik krizi ve bozuk gelir dağılımının körüklediği göstermelik lüks tüketim görgüsüzlüğü ortamında yakaladı. Çevresel bir ekonomi özelliği ile, birikimsiz ve verimsiz ekonomik alt-yapı üzerine, bu kez de, Batı'nın çevreye yaydığı aşırı birikim ve sektörel dengesizlikler krizinin yükünü omuzlamaya hazırlanmaktayız. Bu durumda, kısa sürede ekonominin genel verimlilik düzeyi yükseltilemeyeceğine ve gelir dağılımı da düzeltilemeyeceğine göre, sanayi kuruluşlarının ve sermayenin bir bölümünün hızla değersizleşerek, üretim alanından çekilmesi, ya da, büyük bir olasılıkla, yabancı sermaye lehine el değiştirmesi sonuçları yaşanıyor olabilir. Sermayenin yabancı unsurlar lehine el değiştirmesi ileriki dönemlerde, Latin Amerika ülkelerinde yaşadığına benzer şekilde, ekonomi dışına büyük kâr transferlerine ve yükselen carî açığa yol açabilir. İstihdam açısından bakıldığında ise, yabancı sermayenin sermaye başına yerli emek kullanma katsayısı yerli sermayeninkine oranla çok daha düşük olduğundan, sermaye el değiştirme süreci işsizliğe çare olamayacağı gibi, tam tersine, işsizliği artırıyor da olabilir.

Kriz karşısında Türkiye'de siyaset, sermaye ve emekçi çevrelerinin ilk tepkileri hayli farklı gelişti. Siyaset çevreleri, belki olayı derinlemesine algılamayarak, belki de toplumsal morali bozmamak adına, krizin Türkiye'yi fazla etkilemeyeceğini ileri sürdü. Siyasîlerin yüzeysel olumlu görüşü, hükümetin malî disipline sadık kalmış olmasına, bankacılık sisteminin

2001 kriz döneminden farklı olarak ciddi boyutta açık pozisyonunun bulunmamasına ve sermaye yapılarının güçlü olmasına, bunların da ötesinde IMF desteğinde bir programın uygulanmasına dayandırılmaktadır.

Siyasî çevrelerin krizle ilgili tavırları, maalesef, 2009 Bütçe Tasarısı'nda da görülmektedir. Şöyle ki, dünya ekonomisinin gerilediği bir dönemde ekonominin % 4 oranında büyüyeceği ve enflasyonun ise % 7,5 düzeyinde kalacağı gerçeğe uygun görülmemektedir.⁸ 2008 yılı gerçekleşme verileri de bu tahminleri doğrulamamaktadır. IMF ile yapılması kesin gibi gözüken stand-by çerçevesinde de bütçe gelirlerinin % 17 dolayında artabileceği gerçekçi değildir. Bu durumda, ya milli gelirin % 2,1 oranında tahmin edilen bütçe açığı büyüyecek, ya da kamu harcamalarının tahmini değerlerinde kısıntı yapılacaktır. Her iki halde de krizin ekonomi ve halkımız üzerindeki yıkıcı etkisi büyük olacaktır.

Siyasî çevrelerin topluma moral verici açıklamalarına karşın, söz konusu açıklamaların temeli fazla sağlam görülmemektedir. 2000 yılından beri uygulanmış olan yüksek faiz ve baskılı kur programı sanayi üretiminin destek tabanını oluşturan KOBİ'lere büyük zarar vermiş olmakla kalmamış, şimdilerde de büyük sanayi kuruluşlarını "kur riski" altında tutmaktadır. İçeride faizlerin yüksekliği, özel sektör kuruluşlarını dış borçlanmaya yöneltmesi yanında, baskılı kur nedeniyle ihracatın büyük oranının dış girdilerle karşılanıyor olması da carî açığın olağanüstü boyutlarda büyümesine neden olmuştur.⁹ Kamu kesimi dış borcunun küçülmesine karşın, özel sektör firmalarının dış borcunun 80 milyar dolar dolayında olduğu da ilgili çevrelerce ifade edilmektedir. Döviz kurunun yükseliyor olması, dış borç itfasında TL karşılığın yükselmesine bağlı olarak, özel sektör ajanlarının ve

kamu bütçesinin sıkışmasını gündeme getirmektedir. Özel kesim dış borç ödemelerinde zaafa düştüğünde, 2001 yılında banka deneyimlerinde de görüldüğü üzere, bu borçların Hazine garantisi altında kamu kesimine ve böylece tüm topluma yıkılması rahatlıkla söz konusu olabilir. Bankalar sisteminin sermaye yapılarının güçlü olduğunu ve aşırı düzeyde açık pozisyonlarının bulunmadığını ileri sürmek de, bu sektörün yarısına yakın bölümünün dış sermayenin elinde bulunması bağlamında fazla bir anlam ifade etmemektedir. Zira, ileride ortaya çıkacak herhangi bir sorunun uluslararası tahkim yoluyla hallediliyor olması, Türkiye'nin lehine bir işlem olarak görülemez.

Bu nedenlere bağlı olarak, siyasilerin moral yükseltici açıklamalarının fazla geçerliliği olmadığı ortadadır. Türkiye ihracatının % 50'sine yakın bölümünü AB ülkelerine yapmaktadır. İhraç ürünlerimize olan talebin daralması, içeride üreticileri, yükselen kura rağmen, sıkışık duruma sokacaktır. Yüksek carî açığın dış piyasalarda sıkışan finansal kaynaklara rağmen finansmanı, faiz haddinin yükseltilmesine yol açarken, hem üretim maliyetleri hem de kamu bütçesi üzerinde ek yük oluşturacaktır. Bunların da ötesinde gerileyen gelirlere bağlı olarak bazı üretim üniteleri değersizleşecek ve kapanacaktır. Bu durumda, dış sermaye ile de bağlantılı olarak, yoğun sermaye el değiştirmeleri ve sermaye yapısında yabancılaşma yaşanabilecektir. Tabii, tüm bu oluşumlar da işsizliğe ve yoksulluğun derinleşmesine neden olacaktır.

Kriz karşısında sermaye çevrelerinin tepkisi ise, farklı sermaye çevrelerinin farklı şekilde olmakla beraber, hükümeti acil önleme itme şeklinde ortaya çıkmaktadır. TÜSİAD ve çevresi IMF ile anlaşma yapma ve stand-by imzalamaya görüşü üzerinde yoğunlaşırken, hükümete yakın çevreler ise Arap kökenli sermayenin Türkiye'ye çekilmesi üzerinde durmaktadır. Her iki sermaye çevrelerinin de mutlaka dış destek bekler konumda olması ciddi boyutta sermaye yetersizliği ve dış borç içinde olduklarını göstermektedir. Sermaye çevresinin paniğinin bir nedeni de, IMF

⁸ T.C. Maliye Bakanlığı: *2009 Yılı Bütçe Gerekçesi*, Ankara, 2008

⁹ Bağımsız Sosyal Bilimciler: *2008 Krizinde Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 112-27. Yeldan, Erinc: *Küreselleşme, Kim için*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 208-11.

ile stand-by yapılmazsa oluşacak yüksek faiz yükünü karşılayabilecek verimlilik düzeyini yakalayamamış olduklarının da bir göstergesidir. Tüm bu göstergeler geri ekonomik yapının ve verimsiz sanayi alt-yapısının açık göstergeleridir. Sanayi kesiminin hükümeti IMF ile stand-by yapmaya zorlamasının bir başka nedeni de, emek üzerinde uygulanacak baskının gerekçesi olarak IMF'yi öne sürmektir. Gerçekten, IMF hemen tüm stand-by anlaşmalarında kamu ve özel kesimin harcamaları üzerinde büyük baskı oluşturduğundan özel kesimin ve, seçim dönemleri dışında, siyasilerin içine yaramaktadır.

Kriz karşısında emekçiler cephesine baktığımızda ise, krizin maliyetinin çok büyük bölümünün emekçiler üzerine yıkılıyor ve yıkılacak olmasına karşın, anlaşılmaz bir şekilde, emekçilerin sessiz kaldıklarına tanık olmaktadır. Bunun nedenleri arasında, krizin belirsizliği karşısında bilinç bulanıklığı, parti, cemaat ve/veya tarikat ilişkileri nedeniyle “yanlış bilinç” oluşturma, yoksulluğun bireyleri çaresizliğe itmesi, cemaatlaşmanın bireyleri köleleştirme ve miskinleştirme, örgütlülüğün çözülmesi ve emekçi örgütlerin sisteme uyum göstermesi vb gibi, bu yazının boyutlarını aşan ve ayrıca ele alınması gereken çok sayıda faktör sayılabilir. Neden ne olursa olsun, emekçiler açısından durum vahimdir, bu vahamet karşısında emekçilerin, hatta sermaye dışı tüm kesimlerin kriz karşısında sergiledikleri davranış bozukluğu emperyalizmin ekmeğine yağ sürerken, yoksulluğun yaygınlaşmasına ve derinleşmesine de yol açmaktadır.¹⁰

Siyasî çevrelerin tüm moral yükseltici açıklamalarına, emekçilerin tüm vurdum duymazlığına karşın, merkez kapitalist ekonomilerde baş göstermiş olan krizin Türkiye'yi farklı açılardan farklı şekillerde vurması beklenmektedir. Batı dünyasında baş göstermiş olan krizin şiddetine ve süresine bağlı olarak, Türkiye'de yaşana-

cak olumsuzlukların kanalları ve boyutları şu şekilde belirtilebilir. Bir defa, önemli miktarda carî açık veriyor olan Türkiye'de, finansal piyasaların sıkıştığı ve güvensizlik nedeni ile merkeze kaçmaya çalışan finansal ortamda dışarı çıkmaya çalışan finansal olanakların içeride tutulabilmesi ve/veya ekonomiden çıkan finansal kaynakları ikame edebilecek yeni finansal olanakların ekonomiye çekilebilmesi için faiz haddinin yükseltilmesi kaçınılmaz görülmektedir. Türkiye'de Merkez Bankası politikaları ile faiz haddi eski dönemlere göre oldukça radikal düşürülmekte olmakla beraber, gelişmiş ülkelerde faiz haddi sıfıra yaklaşmışken, Türkiye'de uygulanan faiz haddi hâlâ yüksek kalmaktadır.¹¹ İkinci olarak da nominal faizin düşmesi, daralan ekonomide enflasyonun gerilemsine bağlı olarak, içeride reel faiz düzeyini geriletmez. Faiz haddinin gereği kadar geriletilememsi reel sektörde maliyetlerin yükselmesine yol açarak yatırımlar üzerinde olumsuz etki oluştururken, aynı zamanda katma değer içinde emekçilerin payının baskılanmasına da neden olacaktır. Yüksek faizler kamu kesiminde de bütçe üzerinde yük oluşturarak kamu personeli özlük haklarının kısıtlanması yanında, kamu hizmetlerinin de geriletilmesi sonucunu doğuracaktır. Kamu hizmetlerinin nicel ve nitel olarak geriletilmesi ekonomide genel verimlilik üzerinde geriletici etki oluşturabileceği gibi, ağırlıklı olarak kamu hizmetlerinden yararlanma durumunda olan düşük ve sabit gelirli bireylerin gelir seviyesini olumsuz yönde etkileyecektir. Faiz haddinin yükselmesi, ekonomide faiz geliri elde edenler lehine gelir dağılımını da bozarak, sosyal huzursuzluk nedeni de oluşturabilecektir.

Günümüz politikaları çerçevesinde reel faizin fazla baskılanamaması, döviz kuru- nu yükseltirken büyük firmaları erime noktasına taşımaya başlamıştır. 2000 politikaları ile dövizin baskılanması neti-

¹⁰ Neoliberal politikaların emek üzerindeki etkilerinin analizi için bkz: Johnston, Deborah: “Yoksulluk ve Bölüşüm”, *Neoliberalizm*, Saad-Filho, Alfredo ve Johnston, Deborah (editörler), Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 225-35.

¹¹ Merkez Bankası'nın faiz politikası çerçevesinde, Eylül 2007'de % 17,25 olan borç alma faizi, Ocak 2009'da % 13 oranına geriletildi. Aynı dönemlerde, borç verme faizi ise, % 22,25 oranından % 15,50 oranına geriletmiş bulunmaktadır.

cesinde büyük firmaların girdilerini yurt dışından sağlaması KOBİ'lerin bir bölümünün çökmesine ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. Şimdilerde kriz nedeniyle döviz kurunun görece yüksek konumunu koruması halinde ise, büyük firmalar girdilerini eskiye göre daha pahalı temin etme durumuyla karşı karşıya kalmış olduklarından, söz konusu firmaların da değersizleşmesi koşulu ortaya çıkmış olabilir. Kısacası, 2000 yılından beri uygulanmakta olan yüksek faiz baskılı kur politikası Türkiyede sanayi yapısının oluşması açısından fevkalade olumsuz bir politika idi. Bu açıdan bakıldığında, günümüzün kriz ortamında özellikle büyük sermaye tarafından hükümete baskı yapılarak hızla politika oluşturulmasının ve IMF ile anlaşma yoluna gidilmesinin önerilmesi, IMF gölgesinde faizlerin aşırı yükselmesinin önlenmesine yönelik olarak, rastlantısal değildir.

Krizin Türkiye'yi etkileyebileceği ikinci önemli kanal da dış ülkelerle yapılan ticarî ilişkilerdir. İhracatımızın % 50'sine yakın bölümünü Avrupa Birliği ülkelerine yapmaktayız. Bu bölgede yaşanacak ekonomik durgunluk bizim ihracatımızı da olumsuz etkileyebilir. İhracatımızın olumsuz etkilenmesinin carî açık üzerindeki etkisi, ihracata bağlı olarak ithalatın ne derece etkileneceği koşuluna bağlı olduğundan, bu konuda etraflı çalışma yapmadan fikir beyanında bulunmak doğru olmaz. Ancak, kriz nedeniyle milli gelirde yaşanacak daralma ithalatı da daraltacağından, carî açığın büyüme hızının yavaşlayacağı söylenebilir. İhracatın gerilemesi doğrudan işsizliğe yansarak, zaten yüksek olan işsizliğin daha da yükselmesine neden olabilir. Kayıt-dışı istihdam çok yaygın olduğundan, kriz nedeniyle işsizliğin gerçek artış boyutunun net olarak saptanması olanaklı olmayacaktır.

Kriz nedeninin ötesinde, kriz bahanesiyle büyük sermaye gruplarının hükümete baskı yapmalarının bir amacı da, bir yandan sermayeye yönelik vergi ve sair kamusal destek avantajları sağlamak olduğu gibi, diğer yandan emeğe yönelik olarak da, esnek istihdam kuralının yaygınlaştırılması, işten çıkartmanın kolay-

laştırılması, kıdem tazminatından sermayenin varestede tutulması vs gibi, emek aleyhine yasal düzenleme ve uygulamaların oluşturulmasına da yöneliktir.

İşsizlik sorunu açısından son krizin olası sonuçları, krizin mekanik etkilerini de aşarak, içeride fırsatçı davranışların yanında, dış ekonomilerde de yükselen milliyetçi akımların etkisiyle fevkalade olumsuz gelişebilir. İçeride kâr saiki ile günümüzde de eksik istihdam koşullarında emeği entansif ve ekstansif sömürü altında tutan sermaye, kriz bahanesiyle bu eğilimini şiddetlendiriyor olabilir. Sermayenin emeğe yönelik bu saldırısı, yükselen işsizlik ve sendikaların ataleti karşısında etkili bir şekilde geri püskürtülemez. İleri batılı ülkelerde ise, kriz milliyetçi akımları körükleyebilir ve yerli emek ile yabancı emek arasında ayrımcılığa yol açarak, yoksulluk koşullarında köleleştirilen kaçak emek dışında, yabancı emek iş kaybına uğratılabilir.¹² Küreselleşme ile boy göstermiş olan milliyetçilik akımları krizle daha da şiddetlenerek, yabancı emekçilerin kendi ülkelerine dönmeleri için gelişmiş ekonomilerde fiilî ve siyasî baskı oluşabilir. Küreselleşme ortamında mobilitesine izin verilmemiş olan emek ordusuna, böylesi bir gelişme karşısında kendi ülkesine gönderilme koşulu ile karşı karşıya bırakılmış olan gurbetçi emekçiler de dahil olabilir. Küreselleşmenin çözemediği, çözmeyi de amaçlamadığı çevre ekonomilerdeki işsizlik sorununun son krizle daha da yükselme eğilimine gireceği açıktır.

Krizle karşı alınan önlemler arasında IMF ile yeni stand-by yapılması, banka mevduatına devlet garantisi verilmesi, işsizlik fonundan sermayenin yararlandırılması yolunun açılması ve finansal alanda olduğu kadar, üretim alanında da istihdamda sermayenin yüklendiği vergilerin hafifletilmesi ve bazı sermaye kesimine tanınacağı ifade edilen vergisel avantajlar teleffuz edilmektedir. Detayları henüz açıklanmamış olan söz konusu önlemlerin amacı, bir yandan ekonomiden finans kaynaklarının kaçışını önleyerek carî

¹² Bond, Patrick: "Küresel Apartheid ile Yüzleşme", Freeman, A & B. Kagarlitsky. *Küreselleşmenin Krizi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 234-281.

açığın finanse edilmesi, diğer yandan da sermayenin önünün açılması ve yabancı yatırımların girişinin aksatılmamasıdır. Tüm bu önlemlerin birincil amacı sermayeye destek vermektir; önlemlerin emek yanlılığı ise ancak dolaylıdır. Zira, sermayenin önünün açılması, ilk anda, istihdam yoluyla, dolaylı olarak, emek-yanlı politika olarak da görülebilir olmakla beraber, özel sermayenin emeğe uyguladığı entansif ve ekstansif sömürü nedeniyle, sermayeye sağlanan avantajın emek açısından fazla bir önem taşımadığı ortadadır.

Küresel kapitalizmin Türkiye gibi çevresel bir ekonomide oluşturduğu emperyalist baskının bir yolu da, hem ekonominin genel verimsizlik, hem de bireysel işletmelerin verimsizlik olgusundan yararlanmaktır. Türkiye genelinde verimsiz olmayan bir işletme, dışa açık piyasa koşullarında gelişmiş ekonomiler ortalamasına göre verimsiz görülerek, üretim dışına atılabilir veya el değiştirebilir. Her iki durumda da emekçiler istihdam kaybına uğrar ve yoksullaşır.

Kapitalizmin küresel krizinin Türkiye gibi çevresel konumlu ekonomilerde emekçiler üzerinde oluşturacak olumsuz etkinin görece hafif oluşturulmasına hizmet edebilecek sistem içi tek politikanın, kamu kesimini sermaye yerine emeğe yöneltmek olduğu açıktır. Ancak, böyle bir politikanın ekonomide sermaye birikimini zedeleyecek şekilde ve üretimi dikkate almadan salt bölüşüme yönelik olması, uzun dönemli ve kalıcı sonuçlar elde edilmeden, ekonominin çökmesine neden olabilir. Kısacası, kapitalizm içinde meseleyi salt bir bölüşüm meselesi olarak görmek yerine, üretimi yükseltirken, istihdamı yükseltmek ve bölüşümü iyileştirmek olarak ele almak ve buna uygun politikalar üretmek gerekmektedir. Bunun yolu da, kamu kesiminin kaynak kullanarak sermayeye tanıyacağı ekonomik destekleri kamu işletmeleri oluşturulma yönünde kullanarak, emek istihdamının önünü açmak yanında, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi aracı olarak da ekonomiye girmesi olabilir. Bu yolla, hem içte üretim-tüketim ortamı genişletilir, hem üretilen katma değerın kâr transferi yoluyla eko-

nomi dışına çıkması önlenir, hem üretimde söz sahibi olan siyasal erkin ürün ve faktör piyasasında sermayenin karşısına daha güçlü çıkarak faktör piyasasında emekçi haklarının daha güçlü savunulması ve korunması sağlanabilir, hem de kamu kesiminin vergi gelirleri artırılabilir. Kapitalist sistemlerde devletin sınıfsal tabanı sermaye olmakla beraber, kriz dönemlerinde sistemi meşrulaştırma amacı ile politika belirleme durumunda olan siyasal erk üzerinde emekçilerin görece etkili olması, ancak kamu kesiminin üretimde yer alması ile olasıdır. Bu itibarla, kamu kesiminin üretim alanında bulunması, özellikle kriz dönemlerinde emekçilere önemli avantajlar sağlayabilir. Sermayenin özelleştirme üzerinde bu denli ısrarla durmasının çok önemli bir nedeni de, kriz dönemlerinde veya sair siyasal değişim ortamlarında kullanabilecekleri politik fırsatı siyasilerin elinden almak olmuştur. Her dönemde olduğu gibi, özellikle de kriz dönemlerinde emekçilerin haklarını koruyabilmeleri, kapitalist sistemde devletin sınıfsal tabanı ve işlevi hakkında hiçbir kuşkuya yer vermeyecek kesin ve doğru ideolojiye sahip olmaları koşuluna bağlı bulunmaktadır.

Emekçilerin sistem içi mücadelelerinde geniş sınıfsal taban oluşturmaları, istihdam içi emeğin işsiz emekle birleşmelerini gerektirir. Böylesi bir birleşik mücadele ise, sermayeye karşı olduğu gibi, onu da aşarak sisteme karşı yürütülen bir mücadeledir. Bu mücadelede, işten çıkarılmayı güçleştirecek, işten çıkarılanları işe geri döndürebilecek, çalışma koşullarını insanileştirecek, ücret ve kıdem tazminatı gibi özlük haklarını iyileştirecek ya da erimesini engelleyecek somut talepler gündeme getirilmelidir. Söz konusu taleplerin dillendirilmesi ve kabul ettirilebil için, emekçilerin, istihdam içi ve işsizlerle bir arada örgütlü ve güçlü taban hareketi ile sermayenin ve hükümetin karşısına çıkması gerekmektedir. Emekçilerin kamu-özel ya da farklı konfederasyonlar şeklinde bölünmesi ve sendika liderlerinin çekişingen tavırları, doğal olarak, sermayenin ve onun siyasal uzantısı olan siyasal erkin işine yarar. Sistem-içi yürütülen mücade-

lenin kazanımı ne olursa olsun, emeğin sermaye karşısında özgürlüğüne kavuşmasının, ancak uzun erimli ve sistemli bir şekilde sisteme yönelik mücadelesi ile olası olduğu bilinci daima uyanık tutulmalıdır!

Sonuç

Marksist çözümlemede kapitalist krizler, tarihsel toplumsal koşullara bağlı olarak, sermayeyi güçlendirebileceği gibi, emek hareketinin de önünü açabilir. Yazının formatı çerçevesinde, yaşadığımız krizin gerek oluşumu, gerek etkileri, gerekse krize karşı olası önlemler açısından sistem içi çözümleme üzerinde durulmuştur. Kapitalist sistemlerde sermaye-siyaset ilişkisi çok net olmakla beraber, kapitalizmin çeşitli evrelerinde farklı görüntüler verebilir. Sermayeler arası çatışmalarda olduğu gibi, kriz dönemlerinde emek-sermaye çatışmasında da, devletin temel işlevi değişmemekle beraber, sistemi meşrulaştırmak amacıyla politik manevra alanı farklılaşabilir. Krizlerin emekçiler açısından etkilerinin hiç değilse hafifletilebilmesi açısından sistem içi politik manevra alanlarından yararlanmak gerekli olabilir. Ancak, böylesi manevra alanlarında gezinmek, emekçilerin tarihsel misyonu ile çatışmamalıdır; emekçi kesimler sistemden kısa dönemli çıkar elde etme mücadelelerini yürütürken, aynı zamanda sınıf bilincini de koruyarak, hatta onunla da yetinmeyip, sistem bilinciyle ileri mücadele alanlarına yönelmek zorundadır. Tarihsel süreçte özgürleşme ancak bu şekilde olasıdır.

Krizin emek-sermaye çatışmasında emekçilere özgürlük yolu açması, krizin politika ilişkisi bağlamında ele alınması ile analiz edilebilir. Umutsuzluğa kapılmadan, ancak koşulların elverişli olmadığı durumlarda da enerji tüketimine ve hayal yıkımına yer vermeden, krizlerden emekçi bilincini yükseltilmesi yönünde yararlanılması politika açısından kaçınılmazdır. Günümüzün dünya koşulları, sendikaların konumları ve yoğun ideolojik ve maddi baskılama koşullarında emek mücadelesinde kısa dönemde fazla yol almak olası görülemeyebilir. Ancak, emek mücadelesinin tarihi, bizlere, özgürlüklerin kazanılmasının pahalı olduğunu, fakat kesinlikle sonuç alınabildiğini de göstermektedir.

Krizler, en keskin hallerde, uluslararası çatışmalara da yol açarak kapitalistlerin birbiri ile boğuşması sonucunu doğurabilmesi yanında, olağan durumlarda kapitalistlerin emekçilere ve karşıt sermayeye karşı güç kazanmasına yol açarak, emekçilerin bilinç düzeyinin ve böylece sermayeye karşı sınıf mücadelesinin yükseltilmesine de neden olabilir. Oluşumun hangi yönde salınacağı, krizin şiddeti, süresi, kriz içinde yaşanan uluslararası ilişkiler ve konjonktür, toplumların içinde bulunduğu tarihsel koşul ve sosyal birimlerin bileşkesi gibi çok sayıda faktöre bağlıdır. Küreselleşme ortamında, krizin de küreselleşmesi, emek gücünün bilincinin görece yüksek olduğu merkez ekonomilerdeki sosyo-ekonomik çöküşü görece hafifletirken, emekçilerin bilincinin görece zayıf olduğu çevre ekonomilerinde ise sosyo-ekonomik çöküşün daha şiddetli yaşanmasına neden olabilir. Farklı ekonomik çevrelerde krizin oluşturduğu farklı sonuçlar, krizin küresel etkisinin hafifletilmesine ve görece güçlü sermaye kesitlerinin kârlı çıkmasına neden olabilir. Krizin ilk anlarından itibaren, gelişmiş ekonomilerin gelişmekte olan ekonomilere göre daha atak olması, her ülke içinde de sermayenin emek karşısında daha atak olması da, kriz yönetiminde hangi kesimin diğeri üzerinde etkili olacağı ve krizden hangi kesimin görece avantajlı çıkacağı konusunda başat olacağının ilk göstergeleridir.

Yaşanan krizlere varolan ekonomik sistemler içinde çözüm aranması, kapitalist krizlerin genel dinamiklerinde olduğu üzere, genellikle emeğin ve güçsüz sermaye kesimlerinin de çökertilmesine yol açar. Bu durmu önlemeye yönelik emek yanlı politiklar, ilk anda kulağa hoş geliyor olmakla beraber, bu tür politikalar üretimi geriletirerek işsizliğin daha da artmasına ve yoksulluğun büyümesine yol açabileceği gibi, emeğin sermaye karşısında mücadele gücünü kırarak, krizin oluşturabileceği toplumsal kalkış dinamiklerini de zayıfla-

tabilir. Özel sermayeye karşı sermaye birikimi ancak kamu kesiminde oluşturulabilir. Kapitalist sistemlerde özel sermayenin ağırlıklı olduğu koşullarda kamu kesimindeki sermayenin de özel sermayeye rant aktaracağı görüşü geçerli olmakla beraber, artık değerın kamulaştırılması yanında (bütçede etkin kullanılması umduyla!), bu sektörde emekçilerin görece daha olumlu iş güvencesine sahip olması ve örgütlenme kolaylığının sağlanması yanında, tarihsel koşulların elverdiği durumda iktidara gelecek olan sermaye karşı partilerin siyaset yapma alanlarının genişlemesi olarak da, kamusal girişimcilik sol açısından önemli bir ön-hazırlık ve birikim olanağı olarak görülmelidir.

Son kriz karşısında geliştirilen ideolojik politikalar ise, fevkalade çirkin bir şekilde, Marksizmin içini boşaltarak değersizleştirmeye yöneliktir. Kimi yayın organlarında devlet müdahaleleri Marksizme geçiş olarak müstehzî bir şekilde verilirken, daha ciddi olarak nitelenebilecek bazı Batılı yayın organlarında ise, krizin kapitalizmin bir kaderi olmadığı ve ABD'nin Çin ve diğer bazı ülkelere karşı uygulamış olduğu korumacı politikaların geri tepmesi olarak ortaya çıkmış olduğu iddiası yer alabilmektedir. Bu görüşün arkaplanında, küreselleşme mutlak olarak uygulanmış olsa idi, böyle bir sonuç oluşmayacak idi gibi, kapitalizmi aklayan, buna karşı Marksizmi izolasyoncu politikalara mahkûm ve bundan dolayı da kırılan bir sistem olarak gösterme çabası yatmaktadır. Oysa, merkezî kapitalist ekonomilerin krizini aşma politikası olarak uygulamaya koyulmuş olan küreselleşmenin kapitalizmin sonlanmasını kısmen ertelediği doğru olmakla beraber, sistemin kaderini değiştiremediği, bizzat son krizle çok açık olarak görülmüştür.

Bu kısa açıklamalar şunu göstermektedir ki, Batı kapitalizmi artık doyum noktasında olup, kâr oranları gerilemektedir. Bu ortamda hızla gelişen finans sektörü reel sektörün alttan kendisini besleme kapasitesini aşmış olduğundan, reel sektör tarafından desteklenemeyince kredilerin dönmesi güçleşti ve/veya olanaksızlaştı. Böylece ABD'de finansal sek-

törde başlayan kriz, yaşanan panikle beklentilerin olumsuzlaşmasına neden olarak, reel sektöre ve diğer ekonomilere yansıma kanalına girdi. Hal böyle olunca, yaşadığımız krizi salt ABD'de finans kesiminde ortaya çıkmış bir olgu olarak görmek yanlıştır. Kriz, kapitalizmin krizidir. Kapitalizmin krizinin ABD'de finans kesiminde ortaya çıkmasının nedeni ise, ABD'nin kapitalizmin en olgunlaşmış aşamasında bulunması, finans kesiminin ise en kırılan kesim olmasıdır.

Krize karşı genelde alınan önlemlere gelince, gerek ileri gelişmiş ekonomilerde gerekse Türkiye'de ve benzeri çevre konumlu ekonomilerde genelde sermaye yanlı önlemler yanında, kısmen finans kesiminin denetimsiz büyümesini önlemeye yönelik politikalara yönelindiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, krizi oluşturan ana nedenle mücadele edilmemekte, krizin semptomlarını hafifletecek önlemler geliştirilmektedir. Bu hali ile, kapitalist krizlerin temel dinamikleri olarak görülen kâr ve birikim hırsını ortadan kaldırarak, piyasa için değil bireysel ve toplumsal gereksinimler için planlı üretim sistemini oluşturacak mekanizmalar oluşturulmadığına göre, yâni sistem dinamiklerini değiştirecek önlemler alınmadığına göre, ileride belirli aralıklarla krizleri yaşamak kaçınılmaz olacaktır.

Kaynakça

- Bağımsız Sosyal Bilimciler: *2008 Kavşağında Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- Bond, Patrick: "Küresel Apartheidle Yüzleşme", Freeman, A. & B. Kagarlitsky, *Küreselleşmenin Krizi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- Bottomore, Tom (yayın yönetmeni): *Marxist Düşünce Sözlüğü*, İletişim, İstanbul, 1993.
- Mandel, Ernest: *Marxist Economic Theory*, Merlin Press, London, 1977.
- O'Connor, James: *The Fiscal Crisis of the State*, St. Martin's Press, New York, 1973.
- Önder, İzzettin: "Kriz", *Kızılçık*, İstanbul, 2009.
- Saad-Filho & Deborah Johnston: *Neoliberalizm*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Sathıgan, Nail & Sungur Savran: *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Smith, Adam: *Wealth of Nations*, Everyman's Library, London, 1960.
- T.C. Maliye Bakanlığı: *2009 Yılı Bütçe Gerekçesi*, Ankara, 2008.
- Tonak, E. Ahmet: "Krizi Anlarken", *Kızılçık*, kış 2009, İstanbul, 2009.
- Yeldan, Erinc: *Küreselleşme, Kim İçin*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.